

AF 146 - TILSTANDSREGISTRERING AV MURALMALERIENE I ULNES KIRKE

Nord-Aurdal, Innlandet

Susanne Kaun og Thomas Ragazzon Smestad

N:\kompetanseomrader\konserveringsavd\7_Nasjonale oppgaver\2022\Til KLD

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Af 146 - Tilstandsregistrering av muralmaleriene i Ulnes kirke Nord-Aurdal, Innlandet	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 175	Publiseringsdato 24.01.2023
	Prosjektnummer 1022278-02	Sider 13
	Avdeling Konservering	Tilgjengelighet Åpen
Forfatter(e) Susanne Kaun og Thomas Ragazzon Smestad	ISSN 2703-7797 ISBN 978-82-8101-322-3	Oppdragstidspunkt / periode utført 24.8.2022
	Forsidebilde Foto: Muralmalerier i koret i Ulnes kirke. Foto: Thomas Smestad	

Prosjektleder Susanne Kaun
Prosjektmedarbeider(e) Thomas Ragazzon Smestad
Kvalitetssikrer Kjersti Marie Ellewssen

Oppdragsgiver / finansiert av Klima- og miljødepartementet (KLD)

Sammendrag Gjennom nasjonal finansiering har Klima- og miljødepartementet (KLD) gitt NIKU i oppdrag i 2022 å utvikle en effektiv metode for å registrere tilstanden til veggmalier i middelaldersteinkirker. I den forbindelse ble tilstanden til veggmaleriene i Ulnes kirke registrert. Formålet med tilstandsregistreringen var å vurdere og registrere tilstanden til veggmaleriene i kirken. Sammen med tilstandsregistrering av veggmalier i andre kirker vil dette fungere som grunnlag for forvaltningen for å sikre og bevare veggmaleriene i middelaldersteinkirkene i Norge, samt være et hjelpemiddel for råd og prioritering. Ulnes kirke har bevart veggmalier trolig fra to perioder. Disse er registrert samlet med tilstandsgrad 3,
Abstract Through national funding, the Ministry of Climate and Environment (KLD) has commissioned NIKU in 2022 to develop an effective method for recording the condition of murals in medieval stone churches. In this connection, the condition of the murals in Ulnes Church was registered. The purpose of the condition registration was to assess and record the condition of the murals in the church. Together with the condition registration of mural paintings in other churches, this will act as a basis for the administration for securing and conserving the mural paintings in the medieval stone churches in Norway, and an aid for advice and prioritization. Ulnes church has preserved wall paintings probably from two periods. These are registered together with condition class 3.

Emneord kalkmaleri, bevaring, kulturminne, steinkirke, middelalder, konservering, tilstandsregistrering
Keywords preservation, cultural heritage, stone church, medieval times, conservation, condition survey

Avdelingsleder
 Kjersti Marie Ellewssen

Forord

Muralmalerier er en viktig kunst- og kulturhistorisk del av murkirkene. Som bygningsintegreerte verk kan disse ikke skilles fra arkitekturen, hverken behandlingmessig eller hvordan de oppleves.

Klima- og miljødepartementet (KLD) og Riksantikvaren ønsker å få en oversikt av tilstanden til muralmaleriene i norske middelalderkirker i stein i løpet av de kommende årene. Tilstandsregistreringen skal tjene som grunnlag for å iverksette bevarende tiltak med målet å sikre muralmaleriene for fremtiden. Gjennom prosjektet skal nødvendige strakstiltak avklares, og anbefalinger for bevarende tiltak defineres. Prosjektet gjøres i tett samarbeid med Riksantikvaren, og skal være et hjelpemiddel for forvaltningen til å prioritere og gi råd. Metoden som skal benyttes skal være enkel og effektiv for å dekke flest mulig kirker.

I 2022 ble det utført et forprosjekt der metoden og leveransen defineres for den videre registreringen. Nivå, metode og rapportering for tilstandsregistreringene er basert på NIKUs lange erfaring med å undersøke kalkmalerier, og er diskutert med Riksantikvaren og prosjektgruppa som jobber med tilstandsregistrering av kirkekunst og inventar. Formålet har vært å finne en metode for undersøkelse og rapportering som er grundig nok til å gjøre prioriteringer for behandling, men effektiv nok til å gi mulighet for en gjennomgang av alle 50 middelalderkirker med kalkmalerier i løpet av få år. Under forprosjektet ble muralmalerier i tre kirker registrert for å teste og kvalitetssikre metoden.

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn og formål	7
2	Muralmalerier i Ulnes kirke	7
3	Sammendrag tilstandsregistrering	7
4	Metode	8
5	Definisjoner	8
6	Beskrivelse og tilstand av de enkelte muralmaleriene	10
6.1	Landskapsmotiv og rankedekor	10
6.2	Andre forhold	13

1 Bakgrunn og formål

Klima- og miljødepartementet (KLD) har gjennom nasjonale midler i 2022 gitt NIKU i oppdrag å utarbeide en effektiv metode for tilstandsregistrering av muralmalerier i steinkirker fra middelalderen. I den forbindelse ble muralmaleriene i Ulnes kirke tilstandsregistrert.

Formålet med tilstandsregistreringen var å vurdere og registrere tilstanden av muralmaleriene i kirken. Sammen med tilstandsregistrering av muralmalerier i andre kirker vil dette fungere som et grunnlag for forvaltningen for sikring og konservering av muralmaleriene i middelaldersteinkirkene i Norge, og et hjelpemiddel for rådgiving og prioritering.

Tilstandsregistreringen ble utført av konservatorene Susanne Kaun og Thomas Ragazzon Smestad 24. august 2022.

2 Muralmalerier i Ulnes kirke

Ulnes kirke er en middelaldersteinkirke som er datert til 1200-tallet, og automatisk fredet etter kulturminneloven (Kulturminne-ID: 85720-1).

I kirken er det bevart muralmalerier fra slutten av 1700-tallet, trolig mal i to perioder:

I og II) Landskapsmotiv med en figurative scener og rankedekor

3 Sammendrag tilstandsregistrering

Tilstanden til muralmaleriene beskrives overordnet med tilstandsgrad 0 til 3, hvorav tilstandsgrad 3 er dårligst.

Muralmalerier med tilstandsgrad 3

- Landskapsmotivet og rankedekoren er i svært dårlig forfatning og bør behandles på kort sikt (innen 2 år). Det anbefales et forprosjekt.

Generelle anbefalinger for tilstandsvurderinger og behandling

Tilstandsvurderinger og behandlinger på muralmalerier må utføres av en konservator med kompetanse på muralmalerier og erfaring med arbeid i middelalderske steinkirker.

Generelt anbefales det en helhetlig tilnærming for alle veggoverflater, både dekormalte og ensfargete. Tilstanden til de enkelte muralmaleriene kan variere, og det anbefales, i samråd med konservator, å vurdere hvilke tiltak som gjøres i hvilken rekkefølge.

I tilfeller hvor det må settes opp større stillaser og/eller hvor gjenstander/inventar må demonteres bør det gjøres en vurdering på om tiltak som normalt foregår over flere trinn (tilstandsregistrering, grundig tilstandsvurdering, forprosjekt og behandling) kan utføres fortløpende etter hverandre. Dette vil minske risiko for å påføre skader på kunst eller inventar, samtidig som kostnader reduseres. Tidsestimering for en grundig tilstandsvurdering og et forprosjekt må tilpasses i hvert enkelt tilfelle.

Dersom vegger i kirken skal renses/ny-kalkes bør dette samordnes med behandling av kalkmaleriene i kirken, slik at arbeidet kan utføres parallelt og tilpasses hverandre. Det anbefales at en konservator er med som rådgiver under behandling av veggflatene. I den forbindelse er det viktig at veggflaten og muralmaleriene får et godt estetisk samspill, slik at muralmaleriene oppleves som en integrert del av kirkeveggene, og er lesbare.

4 Metode

Tilstandsregistrering ble gjort visuelt og haptisk (gjennom berøring) i den grad muralmaleriene var tilgjengelig under befaringen. Undersøkelsen ble gjort fra bakken, og malerier som lå 2,5 m eller mer over gulvet ble kun vurdert fra avstand med kikkert.

Flere kirker har muralmalerier fra ulike perioder, og hver periode er som hovedregel blitt registrert hver for seg. Unntak var muralmalerier som ligger oppå hverandre.

Registreringen ble gjort gjennom et forhåndsdefinert skjema, der følgende data ble innsamlet:

- Objekttype*
- Beskrivelse* (motiver)
- Plassering
- Materialer*
- Datering*
- Størrelser (anslått areal)
- Anslått laveste/høyeste punkt over gulv
- Behandlingshistorikk
- Siste registrerte behandling (årstall og utførende konservator)
- Tilgjengelighet ved befaring
- Bevaringsgrad (hvor mye av det opprinnelige maleriet er bevart: meget fragmentert bevart, fragmentert bevart, middels godt bevart, godt bevart).
- Tilstandsgrad* (TG 0, 1, 2, 3 og 9)
- Tilstandsbeskrivelse* (fritekst)
- Konsekvensgrad* (KG 0, 1, 2, og 3)
- Skadeårsak og konsekvens* (fritekst)
- Andre forhold* (fritekst)
- Tiltakstype* (f.eks. tilstandsvurdering, forprosjekt, behandling mm.)
- Tiltaksbeskrivelse* (anbefalte tiltak, fritekst)
- Vurdert nettotid for anbefalt behandling (grovt anslag for ren behandling på stedet)
- Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak
- Notat praktisk gjennomføring
- Anbefaling andre tiltak

Dataene merket med * er, utover at de inngår i denne rapporten, også registrert i Riksantikvarens datasystem, Askeladden. Alle Foto som er gjengitt i rapporten, er overført til Riksantikvarens bildedatabase *Fotostation*.

Anbefalte tiltak kan være behandling, tilstandsvurdering eller et forprosjekt.

På omfattende verk vil det være nødvendig med en grundig tilstandsvurdering med arkivøk, kartlegging av skader og skadeomfang, undersøkelse av originale materialer, maleteknikk og tidligere restaureringer. I et videre trinn kan dette føre til et forprosjekt med undersøkelser av spesielle skadefenomener, og metodeutvikling. I tilfeller der skadeomfanget av et muralmaleri var enkelt å avklare under befaringen, ble behandling anbefalt direkte.

5 Definisjoner

Muralmaleri: I denne rapporten brukes uttrykket for maleri malt direkte på vegg, hvelv eller annen fast konstruksjon utført i mur.

Secco-teknikk: Veggmaleri malt på avbundet og tørt underlag. Pigmenter er påført ved bruk av et bindemiddel, som for eksempel kalk, animalsk lim, egg eller kasein.

Kalkmaleri: Uttrykket kalkmaleri beskriver i utgangspunktet en viss type maleteknikk der pigmenter påføres et nylig påført, tynt kalkhvitting- eller kalkslemmingslag,¹ og ² eller der pigmenter bundet med kalk som bindemiddel, er påført et tørt underlag (*secco*-teknikk).

Dette er ikke nødvendigvis tilfelle ved de norske kalkmaleriene. Her kan man også finne andre bindemidler enn kalk. Likevel har man tradisjonelt omtalt eldre veggmalerier på mur i de middelalderiske steinkirkene som *kalkmalerier*, uavhengig av hvilke maleteknikker som er brukt.³ Denne bruken av uttrykket er i så måte upresis, siden maleteknikk er relevant for tilstandsvurdering og behandling.

Tilstand: Fysisk status for et objekt på et gitt tidspunkt (jf. Norsk standard NS-EN 16096:2012). Tilstanden knyttes til den bevarte og restaurerte dekoren, dvs. inkludert suppleringer og retusjer.

Tilstandsgrad iht. Standard NS-EN 16096:2012, Bevaring av kulturminner – Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige byggverk:

- TG 0 – Ingen symptomer
- TG 1 – Svake symptomer
- TG 2 – Vesentlige symptomer
- TG 3 – Kraftige eller alvorlige symptomer

I tillegg brukes TG 9 – Ukjent tilstand, i tilfeller der objektet ikke var tilgjengelig under befaringen.

Konsekvensgrad iht. Norsk standard NS-EN 16096:2012

- KG0 – På lang sikt
- KG1 – På middels lang sikt (innen 5 år)⁴
- KG2 – På kort sikt (innen 2 år)
- KG3 – Straktiltak (umiddelbart og innen et år)

¹ Ved denne teknikken vil pigmentene bindes til underlaget gjennom karbonatisering (kjemisk prosess ved herding av kalk og kalkmørtler) på samme måte som ved freskoteknikk..

² Knoepfli, Albert, Oskar Emmenegger, Manfred Koller, André Meyer. Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken. Bd. 2 Wandmalerei, Mosaik. Stuttgart, 1990, s. 23

³ Denne forståelsen av uttrykket finner man også i bl.a. Sverige (Trolle, Annette Lerche. Kalkmalerier i Østjylland. Højbjerg, Århus Amt, Erhvervsafdelingen 1999)

⁴ Tidsperspektivet er veiledende, og angitt av NIKU.

6 Beskrivelse og tilstand av de enkelte muralmaleriene

6.1 Landskapsmotiv og rankedekor

Beskrivelse

Beskrivelse dekor	Landskapsmotiv med trær, bygninger og to bibelsk scener: Sakkeus i morbærtre og korsfestelse. Rankedekor med blomster, bak altertavle, rundt dørportal i kor og korbuen i skip. Malt i to perioder/faser. Antakelig utført av Ola Hermundsson Berge (Norges kirker).
Figur 1: Ulnes kirke. Koret sett mot øst med muralmalerier på tre vegger. Foto: NIKU/ Kaun	
Materialer	Kalkslemming, oljebasert maling
Datering	Slutten av 1700-t
Plassering	På tre vegger i kor, samt over korbuen i skip.
Størrelse, anslått areal i m ²	90
Anslått laveste/ høyeste punkt over gulv	90
Behandlingshistorikk	1954 Avdekket og restaurert (O. Seter)
Siste registrerte behandling	1954 ved Seter

Tilstandsregistrering

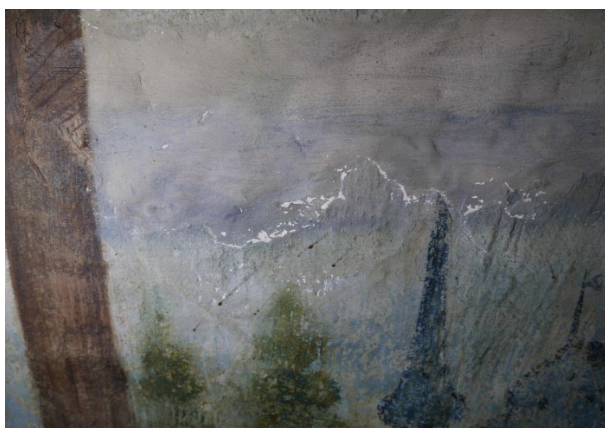
Tilgjengelig ved befaring	Kun nedre del opp til ca. 2,5 m
Bevaringsgrad	Godt bevart, som romutsmykning, og på detaljnivå
Tilstandsbeskrivelse	Svært mye bom, flere sprekker og mekaniske skader, samt avskallinger og oppskallinger i fargelaget. Overflate er skitten.
Tilstandsgrad	TG 3
Konsekvensgrad	KG 2
Skadeårsak og konsekvens	Særlig nedre del er utsatt for berøring, og det er bare et spørsmål om tid, når et støtt vil føre til store skader, der det er bom.
Andre forhold	/

Anbefalte tiltak

Tiltakstype	Forprosjekt
Tiltaksbeskrivelse	Undersøkelser av perioder, arkiv, skadekartlegging, analyser, metodeutvikling, rensetester, prøvefelt til å beregne hovedprosjekt. Klimamåling

Vurdert nettotid for behandling	4 ukesverk
Behov for stillas/plattform for anbefalt tiltak	Ja
Notat praktisk gjennomføring	Det anbefales et plassbygget trestillas s mellom altertavle og østvegg. Dette kan være komplisert, og bør monteres i samråd med utførende konservator. Stillaset må være frittstående.
Anbefaling andre tiltak	/

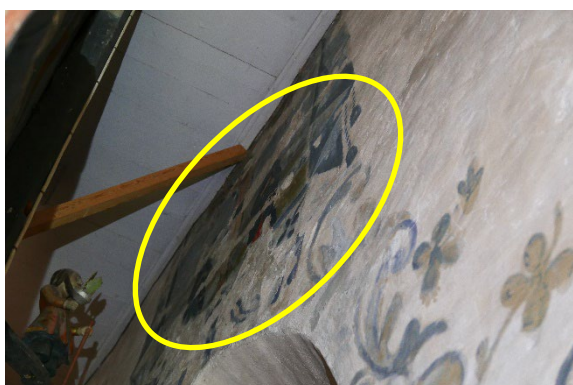
Fotodokumentasjon

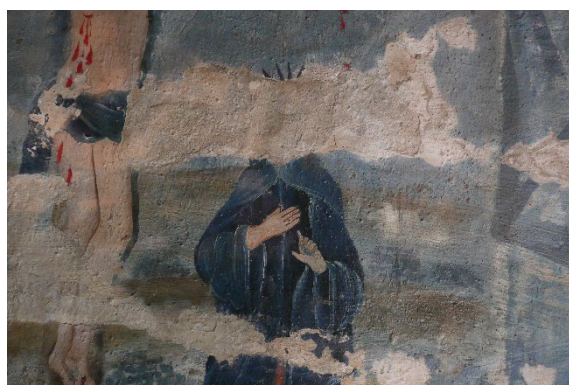
Figur 1: Ulnes kirke. Detalj fra landskapmotivet på korets nordside. Avskallinger. Foto: NIKU/ Kaun

Figur 2: Ulnes kirke. Detalj fra landskapmotivet på korets nordside med Sakkeus i morbærtre. Foto: NIKU/ Smestad

Figur 3: Ulnes kirke. Detalj fra østveggen bak altertavlen med korsfestelses-motivet overfor vinduet (merket). Foto: NIKU/ Kaun

Figur 4: Ulnes kirke. Detalj fra korsfestelses-motivet bak altertavlen. Maleriet har mange store lakuner. NIKU/ Kaun

Figur 5: Ulnes kirke. Kirkerommet sett fra vest mot øst med rankedekor langs korbuen og blick inn i koret. Foto: NIKU/ Kaun

Figur 6: Ulnes kirke. Detalj fra rankedekoren langs med korbuen med flere små lakuner. Foto: NIKU/ Kaun

Figur 7: Ulnes kirke. Detalj fra rankedekor rundt døråpning med større reparasjoner (merket). Foto: NIKU/ Kaun

6.2 Andre forhold

De innvendige veggoverflatene i kirkerommet er preget av nedbrytning, og er skitne.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 175

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736, Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112, Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00

